

J. DE MEULEMEESTER & M. DEWILDE

Het kasteel van de hertogen van Brabant te Tervuren

De derde opgravingscampagne¹ van het hertogelijk kasteel werd op twee zones toegepitst. Enerzijds werden de resten van de gotische zaal verder vrijgelegd, anderzijds werd het zuidoostelijk deel van de landtong tussen Voer en Maalbeek onderzocht.

Deze zone, begrepen tussen de donjon, de gotische zaal en de weermuur kon pas na belangrijke nivelleringswerken als bouwterrein gebezigd worden. Immers bij het onderzoek van de donjon en de hieraan gekoppelde oostwestdoorsnede van de landtong werd vastgesteld dat de donjon op de helling van de oude oeverwal was ingeplant. De weermuur werd opgericht aan de voet van de helling. De zone ertussen werd tijdens en na de opbouw van de weermuur, die kort na de donjon werd opgetrokken (midden 13de eeuw), genivelleerd. Deze constataties werden dit jaar tenvolle bevestigd.

Op het meest oostelijk punt van de weermuur, die de ovale vorm van de landtong volgt, werden de eerste resten gevonden van een halfronde toren². Tussen deze toren en de donjon werd hoogstwaarschijnlijk in de loop van de 15de eeuw³ een zaalvormig gebouw opgetrokken, dat de zuidoosthoek van de donjon omsloot, waardoor het een zeer onregelmatig grondplan verkreeg. De breedte van dit gebouw, dat we voortaan de «Bourgondische residentie» zullen noemen, bedraagt binnenwerks 7,25 m. De noord-, zuid- en westmuur meten binnenwerks respectievelijk 15,55, 24,40 en 3,58 m⁴. De westmuur (fig. 1:E 1) is enkel in fundering bewaard, 75 cm dik en voorzien van een steunbeerachtige verdikking (br.: ± 50 cm; l.: 2,60 m). De dikte van de fundering van de zuidmuur (fig. 1:E 2) schommelt tussen 1 en 1,25 m. De dikte van de fundering van de noordmuur (fig. 1:E 3) neemt naar het

oosten toe van 1 tot 1,30 m. Een dwarsmuur (fig. 1:E 4) deelt de benedenverdieping van dit gebouw op in twee ruimtes. Posterieure verbouwingen verhinderen ons de dikte van deze fundering na te gaan. Deze muur is in verband gemetseld met de zuidmuur, echter niet met de noordmuur. Hierbij valt op dat de funderingsuitsprong van de noordmuur 40 cm lager zit dan die van de dwarsmuur, waardoor een gedeelte van een uiterst verzorgd binnenparament bewaard bleef en terzelfdertijd het niveau van een oudere bevoering wordt aangegeven. Op de noordmuur stond eveneens een dwarsmuur (fig. 1:E 5) en dit ter hoogte van de andere dwarsmuur. Enkel de hoek bleef bewaard, daar deze muur tot aan de funderingsuitsprong van de noordmuur afgebroken werd. Hieruit mogen we dus besluiten dat de constructie op een gegeven moment grondig herbouwd werd, waarbij enkel de noordmuur en waarschijnlijk het gebouw ten noorden ervan (cf. *infra*) werd behouden. De zuidgevel, dwarsmuur en westmuur werden vervangen en het bewoningsniveau werd opgehoogd.

Uit de iconografie en ook uit de opgravingen van Becquaert blijkt dat haaks op de noordmuur een aanbouw stond, die gedeeltelijk op en over de weermuur was opgetrokken. De westmuur van deze aanbouw (fig. 1:F 1) lag in het verlengde van de dwarsmuur. Op de noordwesthoek van deze aanbouw stond een ronde toren (fig. 1:F 2). Hiervan vonden we slechts één aanwijzing terug, nl. een restant van de westmuur, die in verband op de noordmuur van de «Bourgondische residentie» aansluit (fig. 1:F 3). Het buitenparament van de noordmuur vertoont in elk geval geen andere aanknopingspunten.

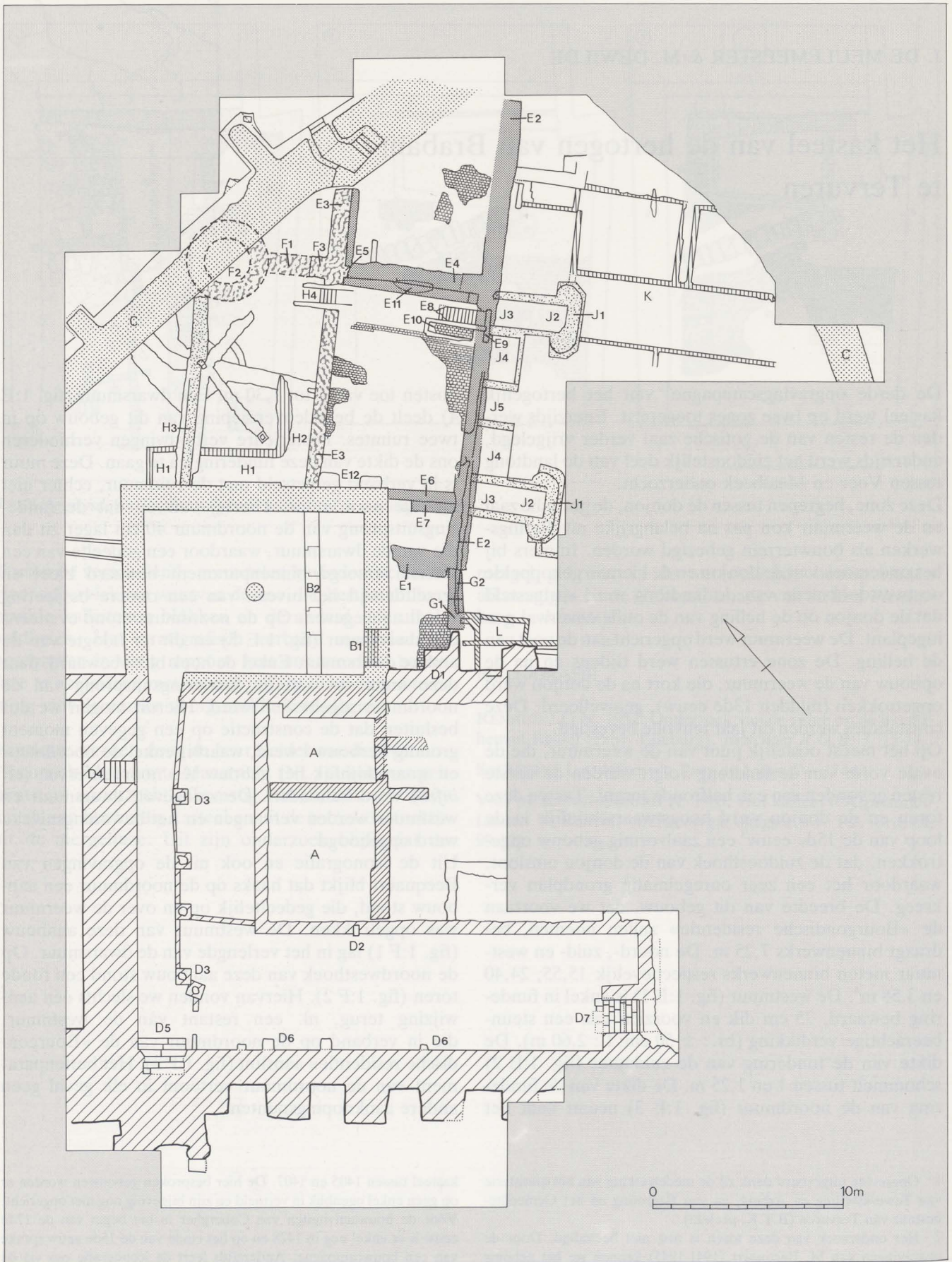
1 Opgraving uitgevoerd dank zij de medewerking van het ministerie van Tewerkstelling en Arbeid, en van Begroting en het Gemeentebestuur van Tervuren (B.T.K.-project).

2 Het onderzoek van deze toren is nog niet beëindigd. Door de opgravingen van M. Becquaert (1941-1945) kennen we het gebouw echter in grote trekken.

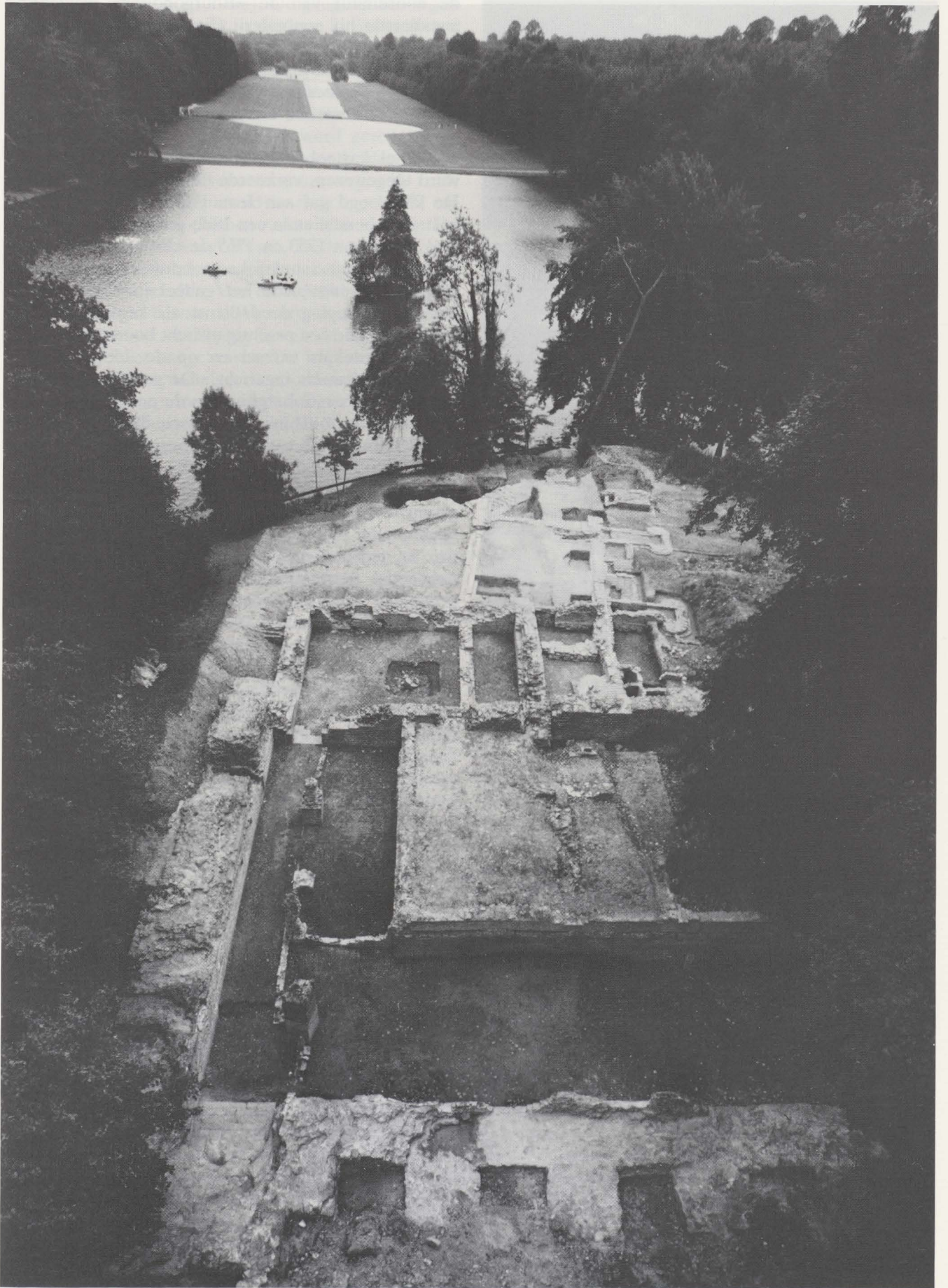
3 G. Berings, Tervuren in de middeleeuwen. Aspecten van de Brabantse geschiedenis (publicatie in voorbereiding). In z'n studie publiceert hij een opgave van de herstellingen uitgevoerd aan het gehele

kasteel tussen 1405 en 1407. De hier besproken gebouwen worden er op geen enkel ogenblik in vermeld en zijn bijgevolg nog niet opgericht. Vóór de bouwactiviteiten van Cobergher in het begin van de 17de eeuw is er enkel nog in 1428 en op het einde van de 15de eeuw sprake van een bouwcampagne. Anderzijds leert de iconografie ons via de tekening van Baarle van Orley dat deze gebouwen rond 1530 reeds bestonden.

4 Het onderzoek is nog niet beëindigd, waardoor we van de oostzijde nog geen volledig beeld konden verkrijgen.

1 Vereenvoudigd grondplan. A - Oudste residentie (begin 13de eeuw). B - Donjon (midden 13de eeuw). C - Weermuur (midden 13de eeuw). D - Gotische zaal (begin 14de eeuw). E-J - Bourgondische residentie met bijgebouwen (15de eeuw). K - Siertuin. L - Late baksteenconstructies. (Verdere legende verklaard in de tekst).

2 Algemeen zicht op de oostzijde van de landtong en de opgravingen.

3 De «Bourgondische residentie» (links) en de funderingen van de 18de-eeuwse bakstenen buitentrapp (rechts).

In eerste instantie omsloot de «Bourgondische residentie» enkel de zuidoosthoek van de donjon. Op een gegeven moment werd de zuidmuur echter doorgetrokken tot tegen de gotische zaal (fig. 1:G 1). Eerst werd nog een deuropening (fig. 1:G 2) (br.: 1,30 m) aangebracht tegen de zuidwesthoek van de «Bourgondische residentie», later werd ook deze opening ingevuld. De zuidmuur kwam eigenlijk uit op de meest noordelijke steunbeer van de oostmuur van de gotische zaal (fig. 1:D 1). Aan de binnenkant werd de steunbeer gedeeltelijk weggekapt tot enkel de muurdikte overbleef. Dit vergemakkelijkte trouwens de circulatie naar de donjon, aangezien men in de zuidmuur van de donjon een deuropening met trap had aangebracht (fig. 1:B 1).

Uit de iconografie kunnen we afleiden dat de «Bourgondische residentie» tussen 1606 (tekening Gramaye) en 1625 (schilderij Van der Heyden) aanzienlijke wijzigingen onderging, waarbij er één verdieping werd aan toegevoegd. Deze verbouwing kadert in de activiteiten van Cobergher, die op last van Albrecht en Isabella tussen 1608 en 1630 herstellingswerken uitvoerde aan het kasteel. Ook de noordelijke aanbouw werd een verdieping hoger opgetrokken, terwijl de ronde hoektoren verdween. Langs de oostmuur van de donjon en

de noordmuur van de «Bourgondische residentie» installeerde hij een galerij (fig. 1:H 1) en trap (fig. 1:H 2). De overgebleven ruimte tussen donjon en weermuur richtte hij in als terras. Dit terras had een bakstenen bevoering, waarvan tijdens de eerste campagne resten werden teruggevonden.

Toen het kasteel in 1749 aan Karel van Lorreinen werd toegewezen, verkeerde het in bouwvallige staat. De landvoogd gaf aan Jean Faulte de opdracht het kasteel te herstellen in een 18de-eeuwse geest. Hierbij brak hij tussen 1753 en 1765 de «Bourgondische residentie» en haar noordelijke aanbouw tot op de fundering af en renoveerde het geheel in baksteen. De benedenverdieping deed dienst als keuken, de 1ste verdieping, die een prachtig uitzicht bood op het park, functioneerde als eetzaal en op de 2de verdieping waren slaapkamers ingericht⁵. De galerij, de trap en het terras, door Cobergher aan de noordzijde aangelegd, moesten ook wijken. Tussen de donjon en de noordelijke aanbouw van de «Bourgondische residentie» liet hij een nieuwe constructie verrijzen (fig. 1:H 3), die echter niet zo hoog reikte als de omringende gebouwen. De donjon was volledig in dit concept opgenomen: ten eerste werd de oostmuur van de donjon tot tegen de zuidmuur van de «Bourgondische residentie» doorgetrokken. Hoogstwaarschijnlijk supprimeerde men toen de oorspronkelijke westmuur (vandaar dat hij enkel in fundering bewaard is) en creëerde op die manier een grotere ruimte (fig. 1:E 6). Ten tweede werd in de donjonkelder een bakstenen muur opgetrokken; deze muur, die we vroeger reeds opgroeven (fig. 1:B 2) ligt in het verlengde van de noordmuur van de «Bourgondische residentie» en krijgt hier zijn verklaring, nl. het scheppen van grotere ruimten en het samenbrengen van donjon en aanbouw binnen het nieuwe geheel. Volgens het plan van 1773 was de zuidmuur van de donjon op de 1ste verdieping trouwens volledig verdwenen. In de nieuwe bakstenen verbindingsmuur tussen de donjon en de «Bourgondische residentie» zat tegen de zuidoosthoek van de donjon een deuropening (br.: 1,25 m). De muur met de deuropening is 55 cm dik (fundering: 75 cm). Hier tegen werd een tweede muur gezet van 50 cm dik (fundering: 57 cm) (fig. 1:E 7), zodat deze muur uiteindelijk 1,05 m dik wordt. In de fundering van het tweede stuk is een console verwerkt, zoals we er nog één *in situ* aantreffen in de zijmuur van de kelder van de gotische zaal. Dit gedeelte van de muur is dus gebouwd na het supprimeren van de houten zoldering in de kelder van de gotische zaal.

De drie ruimtes van de benedenverdieping van de 18de-eeuwse residentie waren geplaveid met rode tegeltjes. In de middelste kamer was tegen de dwarsmuur onder het vloerniveau een bakstenen, witgekalkte kruipgang (fig. 1:E 8/44) aangelegd. De gang is 75 cm breed binnenwerks en overkluisd met een spits-

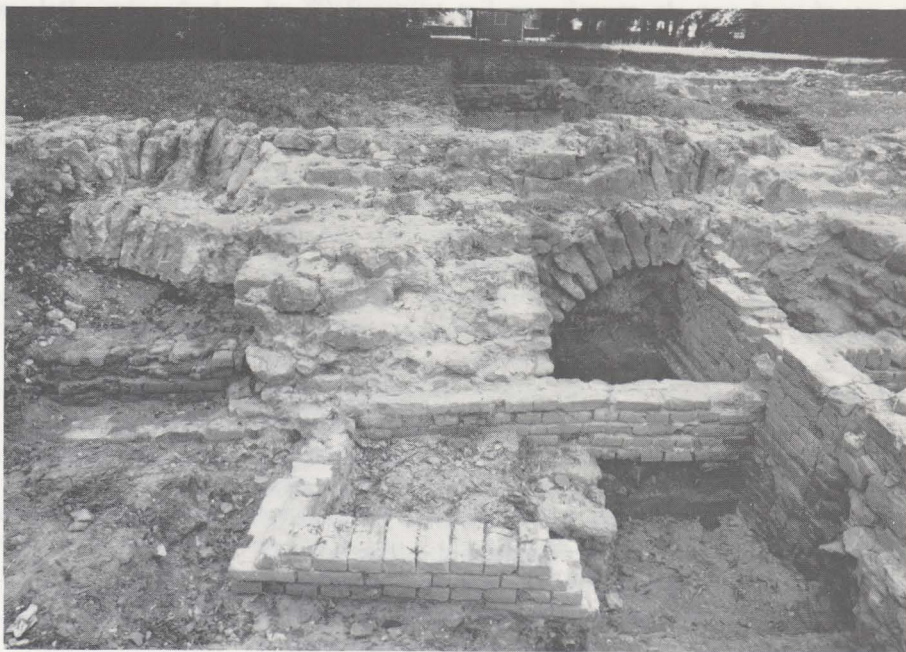
5 In «Le Guide Fidèle» (Bruxelles, 1760) wordt een beschrijving gegeven van het kasteel ten tijde van Karel van Lorreinen.

booggewelf (max. h.: 1,10 m). De gang zet aan tegen de zuidmuur en mondt uit in de door J. Faulte nieuw geconstrueerde noordelijke aanbouw. De aanzet en het einde van deze gang zijn in trapjes uitgewerkt. De bevloering is in rode baksteen. Bij de aanzet had men de zuidmuur uitgebroken, wat naderhand met een bakstenen muurdeel (fig. 1:E 9) werd gerepareerd. Naast deze kruipgang is een bakstenen keldertje (fig. 1: E 10) bewaard, dat eveneens aanzet tegen de zuidmuur. De kelder is geplaveid in rode tegels, 57 cm breed en 2,35 m lang (binnenwerkse afmetingen). De bewaarde diepte bedraagt 95 cm. De binnenkant van de zuidmuur is ook hier aangepast en afgeschuind. De wanden zijn witgekalkt. Van de afdekking is nog één zandstenen tegel bewaard. We veronderstellen dat de trap naar de 1ste verdieping boven de kruipgang en het keldertje was aangebracht. Dit impliceert meteen dat deze trap aanzette tegen de noordmuur, aangezien men de kruipgang moest betreden tegen de zuidmuur en ook het keldertje in het zuidelijk gedeelte lag. Verdere aanwijzingen voor de localisatie van de trap en zijn verloop zijn de afboording van de tegelvloer tegen en naast het keldertje en het feit dat op de verdieping de verbinding tussen de middelste en de achterste kamer verliep via een deur, die aan de zuidkant in de dwarsmuur is uitgespaard (plan van 1773). In de achterste kamer was in de bakstenen dwarsmuur een haard uitgespaard (fig. 1:E 11). Deze haard had een gebogen achterwand. Voor de stijlen werd zandsteen gebruikt. Deze haard wordt op de 1ste verdieping ook aangegeven op het plan van 1773. In de middelste kamer werden tegen de oostmuur van de donjon twee, diep gefundeerde rechthoekige masieven aangetroffen, waarvan de betekenis ons ontgaat (fig. 1:E 12). De eerste blok (65 tot 75 × 85 tot 97 cm) staat in de hoek van de kamer, de andere (110 × 50 tot 55 cm) staat er 1,20 m vanaf.

Tegen de zuidmuur van de 18de-eeuwse residentie stond een monumentale, dubbele bakstenen trap. De trap is in U-vorm geconcipeerd. Loodrecht op de zuidmuur start vanop een ovaal bordes (fig. 1:J 1) aan twee kanten een opgaande gedeelte (fig. 1:J 2) (breedte: 2,20 tot 2,70 m), dat uitkomt op een overloop (fig. 1:J 3), die tegen de zuidmuur is aangebracht. Vanop beide overlopen klimt een opgaand gedeelte (fig. 1:J 4) (breedte: 1,82 tot 1,95 m) naar de centrale overloop (fig. 1:J 5), die zich voor de deur bevindt.

We kunnen dus stellen dat deze residentie in de loop van de 15de eeuw werd opgetrokken en bestond uit twee zalen en een noordelijke aanbouw. In het begin van de 17de eeuw werd ze, op de noordmuur na, tot in de funderingen afgebroken en op hetzelfde patroon heropgebouwd. Ze werd nu echter één verdieping hoger opgetrokken. Onbepaalde tijd later werd ze verbonden met de gotische zaal. J. Faulte liet ze tussen 1753 en 1765 opnieuw afbreken en in baksteen renoveren. Ook de kruipgang dateert uit die periode. Deze gang vormt immers de verbinding met de nieuwe, door Faulte geconcipeerde uitbouw naar het noorden.

In de zone tussen deze residentie, de vijver en de gotische zaal werd nog een netwerk van kleine, bakstenen muurtjes opgetekend. Dit netwerk is ten opzichte van de zuidmuur van de residentie aangelegd (fig. 1:K). Waarschijnlijk houdt het verband met aanplantingen. Immers de muurtjes zijn gebed in een dik pakket (50 cm) zeer humeuze grond, dat de gehele oppervlakte overdekt. Ook uit de iconografie (tekening van De Sparr uit 1753) blijkt dat op dit terrein een siertuin was aangelegd. In de hoek van de residentie met de gotische zaal tenslotte werden bakstenen muurtjes gevonden (fig. 1:L). De oudste muur liep evenwijdig met de oostmuur van de gotische zaal. Hij zette aan tegen de meest noordelijke steunbeer. De tweede steunbeer werd er gedeeltelijk voor afgebro-

4 Spaarbogen en steunbeer van de oostmuur van de gotische zaal met 18de-eeuwse aanbouwen.

ken. Loodrecht op en evenwijdig aan deze eerste muur werden nog muren gebouwd, zodat een aantal kleine afgesloten ruimten ontstond. Misschien waren het ver-gaarbakken, waarin het regenwater van beide gebouwen werd opgevangen, regenwater dat zowel voor de bevoeiing van de siertuin als voor de keuken op de benedenverdieping van de residentie in aanmerking komt.

Naast het onderzoek van al deze constructies werd het leegmaken van de kelder van de gotische zaal verder gezet. De kelder onder het noordelijk gedeelte van deze zaal, is L-vormig en ligt aan de noord- en westmuur. De noordmuur is in zandsteen en binnenwerks 18,15 m lang. Ook de westmuur van de gotische zaal en dus van de kelder is in zandsteen. Binnenwerks meet de westmuur van de kelder 26,25 m. De breedte van de kelder bedraagt 6,07 m (binnenwerks). Oorspronkelijk had de kelder een houten zoldering. Van de consoles, die de draagbalken steunden, werd er namelijk nog één *in situ* teruggevonden (fig. 1:D 2). Op een nog niet nader bepaald moment werd deze zoldering vervangen door een bakstenen steekboog-gewelf. In de noordelijke vleugel van de kelder ondersteunen vijf vierkante pijlers (bakstenen kern, deels zandstenen en deels bakstenen parement) dit gewelf (fig. 1:D 3). Tussen deze pijlers werden bakstenen muurtjes gemetseld, die zorgden voor de verdere in-deling van de ruimte.

In de noordmuur (dikte: 2,85 m) was een deuropening met trap (br.: 1,15 m) (fig. 1:D 4) uitgespaard, die later met een bakstenen muurtje werd dichtgemaakt. Ook in de westmuur (noordwesthoek) is een trap aan-gelegd (fig. 1:D 5) (br.: 2,15 m). De fundering van het bijhorend ingangscap complex springt 4,55 m vooruit t.o.v. de westmuur en draagt de sporen van een repara-tie met baksteen.

De westmuur, waarvan de funderingsdikte schommelt tussen 1,80 en 2,10 m, is voorzien van steunberen. De tussenafstand van de steunberen ligt tussen 1,60 en

1,95 m. De steunberen zijn 1,85 tot 2,40 m breed en 1,55 tot 2,05 m lang. Aan de binnenkant van de westmuur werden vooralsnog vier sokkels vrijgelegd, waarop de zware schaargebinten steunden, die de overkapping droegen (fig. 1:D 6).

De oostmuur is aangebouwd tegen de zuidwesthoek van de donjon. De muur is in fundering 1,80 m dik en eveneens voorzien van steunberen. De tussenaf-stand van de steunberen bedraagt in fundering 1,95 m. De steunberen zijn 2,10 tot 2,15 m lang en 2,30 m breed. Deze steunberen vormen de stiepen, waar-tussen spaarbogen zijn gebouwd.

In de zuidelijke afsluitmuur van de kelder werd een deuropening (br.: 1,75 m) aangetroffen met bijho-rende traphal, die toegang verleent tot een tweede, lager gelegen kelder (fig. 1:D 7). Deze kelder is nog niet onderzocht. We konden bij de ingang enkel de aanzet van een zandstenen gewelf constateren.

Bij het inbrengen van het bakstenen gewelf werden de muren gedeeltelijk uitgebroken. Bij de reparatie werden de meeste muurkassen opgevuld. Zo verdwe-nen in de westmuur vijf muurkassen, die alle ongeveer 55 cm breed waren. De onderlinge tussenafstand schommelt tussen 3,32 en 3,54 m. In de noordmuur bleven twee muurkassen behouden (br.: 48 cm, h: 42 cm; diepte: 40 cm / br.: 54 cm, h.: 42 cm, diepte: 40 cm). Twee muurkassen werden gesupprimeerd (breedte: 56 cm / 59 cm, h.: 40 cm). In de zuidelijke afsluitmuur tenslotte bleef een kapelvormige nis bewaard.

De opgravingen werden afgesloten met het localiseren van de weermuur in het zuiden van de oorspronkelijke landtong (fig. 1:C).

BIBLIOGRAFIE

DE MEULEMEESTER J. & DEWILDE M. 1984: Het hertogelijk kasteel te Tervuren. In: *Conspectus MCMLXXXIII*, Archaeologia Belgica 258, Brussel 152-154.